

DOI 10.51558/2490-3647.2026.11.1.303

UDK 316.2

Primljeno: 01. 10. 2025.

Izvorni naučni rad
Original scientific paper

Emina Aličković

SOCIOLOGIJA PRIJE SOCIOLOGIJE: KOMPARATIVNA ANALIZA HALDUNOVIH KONCEPTA SA KLASIČNOM SOCIOLOŠKOM MIŠLJU

Ovaj rad razmatra Ibn Haldunovu misao kao pred-sociološku osnovu i analizira njen višestruki značaj za razvoj klasične i savremene sociologije. Polazište je teza da Haldunovo remek-djelo *Al-Muqaddima* ne treba posmatrati isključivo kao historijski ili filozofski spis, već kao teorijski okvir koji anticipira ključne sociološke koncepte, metode i probleme. U radu se posebno ističe njegov koncept *asabijje* – društvene kohezije, solidarnosti i snage kolektivnog djelovanja – kao centralni element razumijevanja dinamike društvenih promjena. Kroz usporedbu sa Durkheimovom teorijom mehaničke i organske solidarnosti, Marxovom dijalektikom klasne borbe te Weberovim pojmom racionalizacije i „željeznog kaveza“, rad pokazuje duboku anticipaciju modernih socioloških paradigmi u Haldunovoj misli. Njegova metodološka inovativnost, empirijski pristup i pokušaj razumijevanja društva kao cjelovitog, dinamičkog sistema svrstavaju ga među pionire društvenih nauka. Osim historijskog značaja, Ibn Haldunova teorija pruža relevantne uvide za tumačenje savremenih društvenih kriza, procesa nejednakosti, raspada društvene solidarnosti i globalnih dezintegracijskih tendencija, čime potvrđuje svoju trajnu, univerzalnu i interdisciplinarnu vrijednost.

Ključne riječi: Ibn Haldun; *Al-Muqaddima*; sociološka misao; *asabijja*; solidarnost; klasni sukob; racionalizacija; društvena kohezija

1. UVODNA RAZMATRANJA: HALDUNOVA PRED-SOCIOLOŠKA NARAV

Razvoj sociologije kao zasebne akademske discipline vezuje se uz društvene potrese i intelektualne podvige evropskog 19. stoljeća, a za njene utemeljitelje se između ostalog uzimaju Emil Durkheim, Karl Marx i Max Weber. Oni se često predstavljaju kao pioniri naučnog proučavanja društva. Ovaj standardni narativ, iako tačan u opisu institucionalizacije sociologije, nažalost zanemaruje bogatu i raznoliku tradiciju društvenog mišljenja koja je prethodila modernom dobu. Stoljećima prije nego što je Durkheim formulirao pojam društvene činjenice, a Marx teoriju klasne borbe, mislioci iz različitih civilizacijskih krugova promišljali su o strukturi, dinamici i sudbini ljudskih zajednica.

Među ovim ranim analitičarima društva posebno se ističe Ibn Haldun (1332–1406), historičar, sudija i politički savjetnik čije je remek-djelo, *Al-Muqaddima (Uvod)*, predstavljalo revolucionaran pokušaj utemeljenja nove nauke o društvu. „*Al-Mukaddima* je najveće djelo svoje vrste koje je ikada dosad stvorio jedan um, bilo kada ili bilo gdje!“ (Abd Al-Rahman Badawi) Haldun je, pišući u 14. stoljeću na razmeđu arapske andaluzijske kulture i berberskog Magreba, nastojao otkriti univerzalne zakone koji upravljaju usponom, procvatom i neizbježnim propadanjem carstava i civilizacija. Njegov pristup bio je izrazito racionalan i empirijski, temeljen na pažljivom opažanju historijskih činjenica i društvenih pojava, što ga i čini pretečom moderne sociološke metode. Središnji Haldunov koncept, *asabijja*, koji se može opisati kao snaga grupnog osjećaja, društvena kohezija ili volja za zajedničkim djelovanjem, nudi duboku analizu mehanizama društvene integracije.

Polazište ovog rada je upravo ta teza o Haldunovoj pred-sociološkoj naravi. Smatramo da ga je moguće – i potrebno – čitati ne samo kao historičara ili islamskog učenjaka, već i kao mislioca čiji teorijski okvir predviđa mnoge teme koje će kasnije postati središnje za klasičnu sociologiju. Stoga je cilj ovog naučnog rada da se kroz sistematsku komparativnu analizu dovedu u dijalog Haldunovi koncepti i ideje Durkheima, Marxa i Webera. Rad će se posebno usredotočiti na tri tematska polja: prvo, na pitanje društvene kohezije i snage kolektiviteta, gdje će se Haldunova *asabijja* suprotstaviti Durkheimovoj teoriji solidarnosti; drugo, na objašnjenje društvenih kriza i kolapsa, gdje će se Haldunov model cikličkog propadanja usporediti sa Marxovom dijalektikom klasne borbe; i treće, na procese racionalizacije i institucionalne rigidnosti, odnosno na ono što Weber naziva „željeznim kavezom“, a

što se može povezati sa Haldunovim opisom dekadencije i gubitka životne snage u kasnim fazama civilizacije.

Ovaj rad ima i jedan širi, praktični cilj – pokazati kako Ibn Haldunova misao može poslužiti kao vrijedan okvir za razumijevanje savremenih društvenih fenomena. U doba globalne krize (ne)povjerenja u institucije, sve izraženijih nejednakosti, fragmentacije društvenih tijela i sveprisutnog osjećaja stagnacije, Haldunova teorija nudi ne samo opis već i dublje objašnjenje mehanizama koji su u pozadini tih procesa. To je djelo koje je učinilo da „Ibn Halduna ubrajaju među pokretače svjetskog mišljenja“ (Karić 2008: 64). Time *Al-Muqaddima* postaje više od historijskog spisa – živ i aktuelan teorijski izvor koji nam može pomoći da bolje shvatimo izazove savremenosti. U narednim poglavljima ćemo najprije dati detaljan prikaz Ibn Haldunovog života i intelektualnog konteksta, potom analizirati strukturu i glavne teme *Al-Muqaddime*, da bismo se zatim kroz tri posebna poglavlja upustili u detaljnu analitičku komparaciju sa tri klasična sociologa. Zaključna razmatranja će sumirati nalaze, evaluirati Haldunov doprinos te ukazati na smjernice za buduća istraživanja.

2. IBN HALDUN – METODOLOŠKI PREOKRET: OD HISTORIJE DO NAUKE O DRUŠTVU

Ibn Haldun (1332–1406) nesumnjivo je jedan od najsvestranijih mislilaca ne samo islamskog svijeta, već i cjelokupne historije društvene misli. „Sorokin, Zimmerman i Galphin vjerovali su da je Haldun historičar, državnik, sociolog i *osnivač sociologije*“ (Soyer i Gilbert 2012: 13). Rođen je u Tunisu, u uglednoj sefardskoj porodici koja je emigrirala iz Granade. Odrastao je u kulturno i intelektualno bogatoj sredini. U ranom djetinjstvu je stekao klasično islamsko obrazovanje, koje obuhvata učenje Kur’ana napamet paralelno uz proučavanje arapske lingvistike, Kur’anske i hadiske znanosti i šerijata. Pored toga se obrazovao iz oblasti matematike, logike i filozofije. Ova obrazovna širina bitno je uticala na njegov cjeloviti pristup društvenim fenomenima, omogućivši mu da sintetizuje različite tradicije znanja. Njegov životni put bio je obilježen neposrednim sudjelovanjem u burnim političkim događanjima magrebskog i andaluzijskog prostora. Kao mladić ušao je u politiku radeći u službi brojnih vladara Sjeverne Afrike. Njegova posljednja funkcija bila je na mjestu glavnog sudije pravne škole u Egiptu. Neposredna blizina moći – ali i njena krhkost – duboko su oblikovale njegovo razumijevanje društva. Kao što primjećuje Syed Farid Alatas (2014: 57), upravo je „njegovo praktično iskustvo u politici i administraciji bilo ključno za formiranje njegovih teorija o ciklusima civilizacija“. Često

je nailazio na nemilost, bio zatvaran i prognan, što ga je naučilo da promatra društvene zakonitosti i iznutra i izvana.

Najveće djelo svoga opusa – *Kitab al-‘Ibar (Knjiga poučnih primjera)* – napisao je u izolaciji, povukavši se u utvrđeno selo kod današnjeg Fesa. Upravo je uvod tom djelu, *Al-Muqaddima*, postao njegov najpoznatiji i najuticajniji doprinos. U njemu, kako sam objašnjava, nije želio pružiti samo hronologiju događaja, već „otkriti suptilne uzroke i skrivene pore korijena stvari“ (Haldun 2007: 79). Time je postavio temelje onome što danas prepoznajemo kao historijsku sociologiju, odnosno znanost o društvu – *‘ilm al-‘umran*.

Ibn Haldun je smatrao da historija ne može biti skup narativa o vladarima i pojedincima, nego analitička disciplina koja ispituje uzroke i posljedice društvenih procesa. Time je odbacio tradicionalni pristup prošlosti i uspostavio zahtjev za naučnim tumačenjem historijskih zbivanja. Takvo razumijevanje posebno je relevantno u savremenom kontekstu, u kojem se narativni i mitološki obrasci često predstavljaju kao naučno utemeljeni diskursi. Haldunova misao tako ostaje trajno upozorenje na potrebu razlikovanja između ideološkog pripovijedanja i objektivne analize društvenih pojava. Haldunovo djelo bilo je ukorijenjeno u široj islamskoj intelektualnoj tradiciji, ali je istovremeno predstavljalo njen radikalni preokret. „Ibn Khaldun je naglašavao važnost proučavanja sociološke misli i historijskih promatranja“ (Ritzer 1997: 7). Nasuprot spekulativnoj filozofiji ili pukom bilježenju, on je zastupao rigorozno kritički pristup izvorima. Ovdje bi bilo od velikog značaja napomenuti i to da njegova kritika nije u pravom smislu odricanje od filozofije, nego pokušaj da filozofski zasnuje metodu historijskog istraživanja. Ibn Haldun, dakle, ne odbacuje filozofiju kao takvu, već njenu nestrukturisanu i spekulativnu upotrebu u tumačenju historijskih zbivanja. Njegova kritika usmjerena je na odsustvo metode i racionalnog utemeljenja u ranijim pristupima historiji, a ne na samu filozofsku refleksiju. Naprotiv, upravo insistiranje na metodi svjedoči o njegovom filozofskom pristupu historiji, jer samo sistematsko istraživanje društvenih uzroka i posljedica može otkriti „unutrašnje značenje“ historije. Sam Haldun piše da „je historija čvrsto ukorijenjena u filozofiji i zaslužuje da se razmatra kao grana filozofije“ (2007: 6). Za Ibn Halduna, metodološko pitanje je ujedno ontološko: način na koji istražujemo historiju odražava naš odnos prema stvarnosti društvenog svijeta. Stoga njegova kritika nije odricanje od filozofije, nego pokušaj da filozofski zasnuje metodu historijskog istraživanja. Pozivao se na „ispitivanje i provjeru“ (*tahqiq*), odbacujući nepotkrijepljene informacije i tražeći univerzalne obrasce. Kao što ističe Bruce Lawrence, Haldun je „islamsku historijografiju podigao na razinu znanstvene

discipline“ (Lawrence 1984: 112), no njegov metod bio je toliko univerzalan da je nadilazio okvire vlastite kulture. Ovaj metodološki preokret nije bio slučajan, već je proizašao iz njegovog dubokog uvida u dinamiku društvenih procesa. Smatrao je da se društveni fenomeni ne mogu objasniti kroz apstraktna filozofska razmatranja, već kroz pažljivo promatranje konkretnih historijskih uzoraka i mehanizama. Njegov pristup je podrazumijevao strogu empirijsku disciplinu – svaki teorijski zaključak morao je biti utemeljen na dokazima i podložan provjeri. Time je on ne samo transformirao islamsku historiografiju nego je zapravo anticipirao temeljne postulate moderne društvene znanosti, postavivši standarde objektivnosti i kritičke analize koja će tek stoljećima kasnije postati norma u zapadnoj akademskoj tradiciji.

„Postoji tendencija da se o sociologiji misli kao o isključivo modernom zapadnom fenomenu. Međutim, znanstvenici su se i u drugim dijelovima svijeta, već dugo bavili sociologijom. Jedan takav primjer je i Abdel Rahman Ibn-Khaldun“ (Ritzer 1997: 7). Njegova biografija nije samo niz životnih događaja – ona je sama po sebi svojevrsan ključ za razumijevanje njegove teorije. Lične ambicije, proživljeno iskustvo političke nestabilnosti, ekonomskog raslojavanja i kulturnih različitosti postali su materijal njegove analizu. Kao što je Ernst Gellner primijetio, upravo je Haldunova sposobnost da „iz *above* i iz *below*“ promatra društvene procese – i kao sudionik i kao promatrač – omogućila nastanak jedne od najranijih i najdubljih sociologija vlasti, solidarnosti i promjene (Gellner 1981: 25). Zbog toga Ibn Halduna se ne može smjestiti isključivo unutar kategorije islamskog učenjaka – on je, prije svega, mislilac čije je univerzalno promišljanje o društvu i danas izazov i nadahnuće.

3. UNIVERZALNA VRIJEDNOST I INTERDICIPLINARNI KARAKTER *AL-MUQADDIME*

Ibn Haldunovo remek-djelo *Al-Muqaddima* jedan je od najkompleksnijih tekstova u historiji društvene misli. Naziv djela, koji se obično prevodi kao „Uvod“ ili „Predgovor“, prividno skriva njegovu stvarnu dubinu i opseg. Naime, *Al-Muqaddima* je trebala biti samo uvodni dio opsežnijeg historijskog projekta pod nazivom *Kitab al-‘Ibar (Knjiga poučnih primjera)*, no upravo je ovaj uvod postao autonomno djelo koje je daleko nadmašilo glavni tekst po svojem teorijskom i metodološkom doprinosu. Kao što ističe Enes Karić (2008: 45), „*Al-Muqaddima* je više od uvoda; ona je sistematski razrađena znanost o društvu“.

Kako smo već spomenuli, ovo djelo je nastalo tokom perioda apstinencije, kada se Ibn Haldun povukao iz javnog života u utvrdi Ibn Salama u današnjem Alžiru. U

tom periodu, između 1374. i 1378. godine, on je imao priliku sintetizovati svoja iskustva politike, prava i putovanja kroz Magreb, Andaluziju i Bliski istok. Rezultat toga bila je *Al-Muqaddima*, djelo u kome Ibn Haldun kroz kritičku analizu prošlosti nastoji otkriti univerzalne obrasce ponašanja ljudskih zajednica.

Strukturalno, *Al-Muqaddima* je podijeljena u dvije knjige, koje se dalje dijele na odlomke. Prva knjiga bavi se općom teorijom društva i civilizacije, uključujući koncepte poput *umran* (društvo ili društvena organizacija) i *asabijje* (društvena kohezija). Nadalje analizira političke oblike vladavine, te se bavi ekonomijom, obrazovanjem i znanosti. Druga knjiga je posvećena kulturi, umjetnosti i duhovnom razvoju društava. Ova struktura svojom obuhvatnošću pokazuje da Ibn Haldun nije želio ostaviti niti jedan aspekt društvenog života neanaliziranim. Kao što isti-če Muhsin Mahdi (1957: 176), „*Al-Muqaddima* je enciklopedijski pokušaj da se obuhvate sve dimenzije ljudskog društva kroz jednu koherentnu teorijsku prizmu“. Metodološki, Ibn Haldun je uveo revolucionaran pristup historijskom izučavanju. Umjesto da se oslanja na tradicionalne narative ili teološka objašnjenja, on je insistirao na empirijskoj provjeri činjenica i racionalnoj analizi uzročno-posljedičnih veza. U uvodnom dijelu *Al-Muqaddime* on piše: „Historija zahtijeva brojna znanja i zahtijeva dobru prosudbu i dubinsko istraživanje jer je njen cilj da se utvrdi istina“ (Haldun 2007: 15). Ova metodološka rigoroznost anticipirala je načela moderne historijske kritike i sociološke metode. Na tom tragu, Ibn Haldun kritikuje ranije historičare zbog neprovjerenih navoda i pretjeranih brojki, pozivajući se na principe vjerodostojnosti i konzistentnosti sa prirodnim zakonima.

Centralni koncept *Al-Muqaddime* jeste *asabijja* – društvena solidarnost koja proizlazi iz osjećaja zajedništva i zajedničkih interesa. Prema Ibn Haldunu, *asabijja* je temelj svake političke moći i pokretač historijskih promjena. On objašnjava da nomadska društva imaju jaču *asabijju* od urbanih, što im omogućava da osvajaju i uspostavljaju carstva. Međutim, nakon uspostave civilizacije, *asabijja* slabi usljed raskoši, korupcije i gubitka kolektivnog duha. Ovaj ciklički model historije – od nomadskog jedinstva do urbanog propadanja – predstavlja jedan od najtrajnijih doprosa Ibn Haldunove misli. Kao što primjećuje Ernest Gellner, „Haldunov model cikličkog propadanja carstava ostaje jedan od najmoćnijih teorijskih okvira za razumijevanje društvene dinamike“ (Gellner 1981: 91).

Značaj *Al-Muqaddime* leži i u njenom interdisciplinarnom karakteru. Djelo prekoračuje granice između historije, sociologije, ekonomije, politologije i kulturalnih studija. Moderni čitalac može u njemu pronaći analize obrazovnih sistema, rasprave o ulozi vjere u društvu, teorije urbanog razvoja i psihologiju kolektivnog ponašanja.

Upravo zbog toga što je anticipirao toliko modernih disciplina, Ibn Haldun je često nazivan „prvim sociologom“ ili „ocem društvenih nauka“. Označavanje Halduna kao „oca društvenih nauka“ treba razumjeti u kontekstu njegovog stvarnog teorijskog doprinosa, a ne kao metaforički izraz divljenja. Takva kvalifikacija podrazumijeva da je Ibn Haldun prvi sistematski promišljao društvene procese kroz racionalne i empirijske kategorije, nastojeći utvrditi njihove zakonitosti. Njegovo utemeljenje historije kao nauke o društvenim uzrocima i mehanizmima promjene čini ga pretečom moderne sociologije, jer prelazi granice deskriptivne naracije i ulazi u polje teorijskog objašnjenja. Ibn Haldun nije „prvi sociolog“ zato što joj je prethodio u vremenu, već zato što je anticipirao njene temeljne epistemološke principe. Kao što zaključuje Syed Farid Alatas (2014: 112), „*Al-Muqaddima* predstavlja najraniji pokušaj da se društvo proučava na sistematičan i naučan način, nezavisno od teologije ili puke filozofske spekulacije“. Ibn Haldun vidi čovjeka kao biće koje ne može preživjeti izolovano. Čovjek je po prirodi društveno biće. Njegova egzistencija zavisi od zajedništva s drugim ljudima jer samo kroz zajednički rad može zadovoljiti osnovne potrebe za preživljavanje, poput hrane, skloništa i odbrane od prijetnji. „Nemoguće je, dakle, da za to sve, ili dio toga, bude dovoljna sposobnost samo jednog čovjeka“ (Haldun 2007: 88). Ibn Haldun ističe da je ljudsko društvo rezultat nužnosti, a ne izbora. Čovjek nije sposoban sam proizvesti sve što mu je potrebno za život – niti ima snagu, niti sposobnost da samostalno ispuni svoje egzistencijalne potrebe. Tek kroz saradnju s drugim ljudima moguće je ostvariti podjelu rada, koja omogućava efikasnu proizvodnju i sigurnost. On također naglašava važnost političke vlasti i zakona kao mehanizama za regulaciju ljudskih odnosa. Bez njih bi sukobi i kaos postali neizbježni, jer su ljudske težnje i želje često suprotstavljene. Vlast, prema Ibn Haldunu, djeluje kao sila koja osigurava red i stabilnost unutar zajednice, čime omogućava opstanak i razvoj društva.

Univerzalna vrijednost *Al-Muqaddime* ogleda se u njenoj sposobnosti da obuhvati tematska polja koja nadilaze vlastiti historijski kontekst. Ibn Haldun razmatra procese koji su i danas u središtu društvenih nauka: mehanizme društvene kohezije, odnose moći, uzroke ekonomskih nejednakosti i obrasce kulturnog propadanja. Njegova analiza društvenih formacija nije samo opisna, već i teorijski orijentisana, jer teži prepoznavanju općih zakona koji upravljaju razvojem i raspadom civilizacija. Upravo u toj dimenziji *Al-Muqaddima* prevazilazi granice svoga vremena i pokazuje trajnu relevantnost – podsjećajući da su pitanja o nastanku, stabilnosti i raspadu društvenih poredaka jednako aktuelna u savremenim društvima kao što su bila i prije šest stoljeća. Haldunova misao time otvara prostor za dijalog između klasične i moderne

sociološke teorije, pokazujući da promišljanje o društvenim zakonitostima ima univerzalnu važnost, neovisno o epohi u kojoj nastaje.

4. KONCEPT DRUŠTVENE KOHEZIJE: *ASABIJJA* KAO PRETEČA DURKHEIMOVE SOCIOLOGIJE

Već smo mogli vidjeti da se u središtu Ibn Haldunovog teorijskog doprinosa nalazi koncept *asabije*, koji predstavlja ne samo ključ za razumijevanje njegove filozofije historije već i značajnu preteču modernih socioloških rasprava o društvenoj koheziji. Haldun definiše *asabiju* kao „snagu koja proizlazi iz osjećaja zajedništva i krvnog srodstva, ili iz neke druge vrste bliskosti koja postoji između ljudi“ (2007: 123). Ova snaga nije puko emocionalno vezivanje, već dinamički politički faktor koji omogućava grupi da djeluje kolektivno, osvaja vlast i održava je. Za Halduna *asabija* predstavlja temeljnu pretpostavku uspostave bilo kakvog političkog poretka – bez nje, vlast je nemoguća. On jasno ističe da „kraljevstvo se ne može uspostaviti osim uz pomoć *asabije*“ (2007: 135).

Stoljećima kasnije, Emile Durkheim u svom djelu *O podjeli društvenog rada* (1893) razvija koncept solidarnosti koji pokazuje zanimljive paralele sa Haldunovim promišljanjima. Durkheim razlikuje mehaničku i organsku solidarnost, pri čemu se mehanička solidarnost „temelji na sličnostima i potiskuje individualne razlike“ (1972: 97), dok organska solidarnost proizlazi iz diferencijacije funkcija i međuovisnosti specijaliziranih dijelova društva. Iako se Haldun i Durkheim razlikuju u terminologiji i teorijskom okviru, obojica prepoznaju da društvena kohezija zavisi od snage kolektivnih veza koje nadilaze individualne interese.

Paralela između ova dva mislioca postaje naročito očigledna kada se analiziraju uzroci društvene dezintegracije. Haldun opisuje kako *asabija* slabi kada društvo postaje urbaniziranije i kompleksnije: „Kada se carstvo učvrsti i proširi, kada se uživa u luksuzu i raskoši, *asabija* polako nestaje“ (2007: 189). Ovaj proces neizbježno vodi ka propasti dinastije i cikličkom povratku na početak društvenog ciklusa. Ibn Haldun tvrdi da je nepravda (*zulum*) jedan od najvažnijih faktora koji uzrokuju pad i propast svake civilizacije. Kada se u društvu uspostavi nepravedna vlast koja nije utemeljena na pravdi i pravednosti, to stvara duboke društvene i političke nesuglasice. Nepravda može biti u obliku zloupotrebe vlasti, eksploatacije nižih slojeva društva ili nepravedne raspodjele resursa. Prema Ibn Haldunu, svaki oblik vlasti koji dopušta nepravednu distribuciju moći i bogatstva uzrokuje socijalnu nestabilnost i opadanje moralnih vrednosti unutar društva. Takvi sistemi ne mogu dugo opstati jer

potkopavaju društvenu solidarnost i uzrokuju gubitak povjerenja među članovima zajednice. „Budući da nepravda najavljuje zatiranje ljudskog roda, jer dovodi do uništenja civilizacije, u tome postoji mudrost njenog sprečavanja, pa je zato važno da nepravda bude zabranjena“ (2007: 472). Kada ljudi izgube povjerenje u vlast i pravdu, dolazi do unutrašnjeg sloma, što često vodi u propast civilizacije. Ibn Haldun također ističe da nepravda vodi u korupciju i smanjenje efikasnosti društva. Kada ljudi dožive nepravdu, postaju nezadovoljni, a u društvu se pojavljuje opasna dinamika nasilja i pobuna. Ibn Haldun zaključuje da pravda i moral predstavljaju temelj za dugotrajan opstanak društva. Durkheim, a druge strane, upozorava na opasnost anomije u modernim društvima – stanja normativne dezorijentacije koje nastaje kada društvena regulacija ne uspijeva pratiti brze promjene u društvenoj strukturi. U *Samoubistvu* on ističe da „anomija proizlazi iz nemogućnosti društvenih institucija da regulišu i usmjere ljudske želje“ (1997: 214). Ključna razlika između ova dva pristupa leži u njihovom shvatanju vremena i društvene promjene. Dok Haldun zastupa ciklički model historije u kojem se društva nužno kreću od snažne *asabije* ka njenom slabljenju i propasti, Durkheim vidi evolucijski progres od mehaničke ka organskoj solidarnosti. Ipak, obojica dijele uvid da stabilnost društva zavisi od održavanja jakih kolektivnih veza. I Haldun i Durkheim prepoznaju da društveni poredak zahtijeva više od pukog funkcionisanja institucija – zahtijeva zajednički moralni temelj. Zanimljivo je da oba autora pridaju posebnu pažnju ekonomskim faktorima u održavanju društvene kohezije. Haldun ističe kako prekomjerno oporezivanje i ekonomska eksploatacija vode slabljenju *asabije*: „Kada vladari postanu pohlepni i počnu oduzimati imovinu svojih podanika, *asabija* se slama“ (2007: 267). Durkheim pak upozorava da ekonomska diferencijacija bez odgovarajuće moralne regulacije vodi anomiji i društvenoj destabilizaciji. Ova sličnost u analizi ekonomskih uzroka društvene dezintegracije dodatno pojačava teorijsku bliskost između dva mislioca. Syed Farid Alatas u svojoj studiji o Haldunovom nasljeđu ističe da se „Haldunova *asabija* može čitati kao preteča ne samo Durkheimove solidarnosti, već i modernih teorija društvenog kapitala“ (2014: 89). Naime, koncept *asabije* obuhvata elemente povjerenja, reciprociteta i kolektivne akcije koji će kasnije postati centralni za teorije društvenog kapitala.

Važno je napomenuti da Haldunova *asabija* ima izrazitu političku dimenziju koja je manje izražena u Durkheimovoj teoriji. Dok se Durkheim fokusira na funkcionalne aspekte solidarnosti, Haldun jasno vidi *asabiju* kao izvor političke moći i osvajačkog potencijala. Ova razlika reflektira njihove različite intelektualne kontekste – Haldun je pisao iz perspektive političkog aktera u nestabilnom multikulturalnom prostoru,

dok je Durkheim razvijao svoju teoriju u kontekstu konsolidacije francuske Treće Republike. Unatoč ovim razlikama, komparativna analiza Haldunove *asabijje* i Durkheimove solidarnosti otkriva značajne teorijske sličnosti koje upućuju na univerzalnost pitanja društvene kohezije. Snaga opstojnosti društva ne leži u njegovim materijalnim resursima ili vojnoj moći, već u kvalitetu društvenih veza koje povezuju njegove članove.

5. KLASNI SUKOB ILI GUBITAK *ASABIJE*? DVA RAZLIČITA OBJAŠNJENJA ZA KOLAPS DRUŠTAVA

U istraživanju uzroka društvenog kolapsa, Ibn Haldun i Karl Marx predstavljaju dva temeljno različita, ali jednako važna pristupa. Dok Haldun svoj analitički fokus usmjerava na dinamiku društvene kohezije i njenog neizbježnog slabljenja, Marx istražuje materijalne osnove društvenih antagonizama koji vode ka revolucionarnim preobražajima. Ova dva pristupa, naizgled nespojiva, zapravo otvaraju mogućnost za bogatiji dijalog o mehanizmima društvene promjene.

Ibn Haldun u *Al-Muqaddimi* razvija sofisticiranu teoriju o cikličkom karakteru civilizacija čiji se uspon i pad odvija po unutrašnjoj logici. Napominjemo, centralni koncept njegove analize jeste *asabijja* – snaga kolektivnog identiteta i solidarnosti koja omogućava grupi da ostvari političku dominaciju. Haldun objašnjava kako „carstvo se ne može uspostaviti bez *asabijje*“ (2007: 135), ali istovremeno upozorava da upravo uspjeh vodi ka propasti. Kada dinastija konsolidira vlast, njeni članovi postupno napuštaju vrline koje su omogućile uspon – skromnost, hrabrost, međusobno povjerenje – i predaju se luksuzu i komforu. Ovo stanje Haldun opisuje kao neizbježan proces koji vodi gubitku političke volje i vojne sposobnosti. Kao posljedica, društvo postaje ranjivo na unutrašnje pobune i vanjske invazije, čime se ciklus zatvara i tako se priprema teren za novi uspon.

Sasvim drugačiji pristup nudi Karl Marx u svojoj kritičkoj analizi kapitalističkog društva. Za Marxa, historija nije ciklus uspona i padova već linearni proces uzrokovan materijalnim proturječjima. U *Komunističkom manifestu* on kategorički tvrdi da „historija svih dosadašnjih društava jeste historija klasnih borbi“ (Marx & Engels 1977: 35). Suština Marxovog argumenta leži u tvrdnji da društveni proizvodni odnosi stvaraju strukturni antagonizam između vlasničke klase i klasa koje su lišene vlasništva nad sredstvima za proizvodnju. Kapitalizam, prema Marxu, generira svoje vlastite kontradikcije kroz mehanizam eksploatacije i otuđenja, što nužno vodi ka radikalnoj transformaciji društvenog poretka. Za razliku od Haldunovog moralnog

propadanja, Marxov kolaps proizlazi iz ekonomskih proturječnosti koje postaju toliko intenzivne da postojeći poredak više nije održiv.

Unatoč različitim polazištima, možemo kazati da ova dva mislioca dijele zanimljive sličnosti. Obojica prepoznaju da društveni poredak sadrži sjeme vlastite propasti – kod Halduna u obliku moralne degeneracije koja prati uspjeh, kod Marxa u obliku ekonomskih proturječnosti koje proizlaze iz same prirode proizvodnih odnosa. I Haldun i Marx nude teorije društvene promjene koje ističu unutrašnje kontradikcije kao pokretače historijskog kretanja. Obojica također prepoznaju ključnu ulogu konflikta u društvenoj dinamici, iako ga lociraju na različitim nivoima – Haldun na nivou moralne i političke kohezije, Marx na nivou ekonomskih interesa. Glavna razlika između ova dva pristupa leži u njihovom shvatanju vremena i historijskog napretka. Dok Haldun vidi historiju kao vječiti ciklus u kojem se obrasci ponavljaju bez stvarnog napretka, Marx vidi historiju kao dijalektički proces koji vodi ka višem obliku društvene organizacije. Ova razlika reflektira njihove različite filozofske pozicije.

Za savremenu sociološku analizu, oba koncepta nude vrijedne uvide. Haldunova teorija *asabije* pruža okvir za razumijevanje krize legitimiteta i gubitka društvenog kapitala u suvremenim društvima. Kao što primjećuje Robert Putnam (2000: 21) u svom radu o društvenom kapitalu, „Haldunov koncept *asabije* anticipira moderne teorije o važnosti društvenih mreža i povjerenja za funkcionisanje demokratija“. S druge strane, Marxova analiza klasnih antagonizama i dalje pruža moćan okvir za razumijevanje ekonomskih nejednakosti i strukturnih nejednakosti u globaliziranom kapitalizmu. Integracija ova dva pristupa može ponuditi plodan prostor za analizu suvremenih društvenih kriza. Vrijednost ovog komparativnog čitanja leži u njegovoj sposobnosti da proširi naš teorijski repertoar za razumijevanje složenosti društvene stvarnosti. Umjesto da se suočavamo s lažnim izborom između moralnog i materijalnog, između kulture i ekonomije, možemo prepoznati da je društveni kolaps uvijek rezultat složenog ispreplitanja više faktora.

6. RACIONALIZACIJA, BIROKRATIJA I RIGIDNOST: WEBEROV ŽELJEZNI KAVEZ U SVJETLU HALDUNOVOG CIKLUSA CIVILIZACIJA

U istraživanju unutrašnjih mehanizama društvene stabilnosti i krize Ibn Haldun i Max Weber predstavljaju dva izuzetno važna, iako historijski udaljena, glasa čije analize otkrivaju duboke strukturalne sličnosti. Oba mislioca bave se paradoksom društvenih

institucija koje, nastajući kao alat za organizaciju i stabilizaciju društvenog života, vremenom postaju izvor rigidnosti, otuđenja i konačno propasti. Dok Haldun ovaj proces promatra kroz prizmu cikličkog modela civilizacija, Weber ga analizira kroz proces racionalizacije koji obilježava moderni zapadni svijet.

Ibn Haldun u *Al-Muqaddimi* detaljno opisuje kako dinastije u kasnijim fazama svog razvoja postaju žrtve vlastite birokratske mašinerije. Primjećuje da „kada se carstvo učvrsti i proširi, vladari uvode sve složenije administrativne mehanizme kako bi održali kontrolu i prikupili poreze“ (2007: 312). Ova birokratizacija, iako na početku služi efikasnijoj administraciji, vremenom postaje teret za društvo. Haldun ističe kako „prekomjerno oporezivanje i birokratska ekspanzija slabe *asabiju* jer narod gubi povjerenje u pravednost vladara“ (2007: 318). U ovoj fazi, država postaje rigidna i nesposobna za brzu reakciju na izazove, što je čini ranjivom na unutrašnje pobune i vanjske prijetnje.

Max Weber, stoljećima kasnije, razvija teoriju koja pokazuje zapanjujuće sličnosti s Haldunovim uvidima, iako u potpuno drugačijem historijskom kontekstu. U svom djelu *Privreda i društvo* Weber definiše birokratiju kao najracionalniji oblik organizacije, ističući njenu „preciznost, brzinu, nedvosmislenost i reduciranje trenja“ (1976: 223). Međutim, upravo ta racionalnost nosi u sebi sjeme krize. Weber upozorava da birokratija, jednom uspostavljena, teži samo-reprodukciji i ekspanziji, stvarajući ono što on naziva „željezni kavez racionalnosti“. U ovom kavezu, ljudi postaju zatočenici formalnih pravila i procedura, gubeći autonomiju i kreativnost.

Paralela između ova dva mislioca postaje naročito očigledna kada se analiziraju posljedice institucionalne rigidnosti. Haldun opisuje kako birokratizirane dinastije gube sposobnost prilagodbe i postaju žrtve vlastite inertnosti. Kada administracija postane previše složena i skupa, ona sama sebe proguta. Weber, s druge strane, piše o „paralizi društva uslijed prekomjerne regulative“ (1976: 235). Oba autora prepoznaju da institucije, nastale da služe ljudima, mogu postati njihovi gospodari.

Ključna razlika između ova dva pristupa leži u njihovom shvatanju vremena i historijskog kretanja. Dok Haldun vidi historiju kao ciklički proces u kojem se obrasci ponavljaju, Weber vidi racionalizaciju kao linearni, kumulativni proces koji karakteriše moderni svijet. Ova razlika reflektira njihove različite historijske kontekste – Haldun piše u vrijeme dinastijskih ciklusa islamskog svijeta, dok Weber promatra ireverzibilni proces modernizacije Zapada.

Za savremenu društvenu analizu ova komparativna perspektiva nudi bogat okvir za razumijevanje krize modernih institucija. Weberov željezni kavez i Haldunov ciklus propasti zajedno nude moćan okvir za razumijevanje zašto se moderne

institucije često osjećaju kao teret umjesto kao olakšica. Na primjer, fenomen birokratske inertnosti u savremenim državama može se analizirati kroz Haldunov pogled na institucionalne degeneracije i Weberovu racionalizaciju. Ovdje možemo vidjeti kako Haldunova teorija o gubitku *asabije* kroz birokratsku ekspanziju i Weberova teorija o željeznom kavezu zajedno pružaju okvir za razumijevanje zašto se ove institucije često doživljavaju kao otuđene i nefunkcionalne.

Značaj ovog komparativnog čitanja leži u njegovoj sposobnosti da transcendirira historijske i kulturne razlike između islamskog srednjovjekovlja i moderne Evrope. Haldun i Weber zajedno nude dijalektičko razumijevanje institucija – one su istovremeno nužne za društveni poredak i opasne po društvenu dinamiku. Ovo razumijevanje posebno je važno u savremenom svijetu koji se suočava s krizama od klimatskih promjena do pandemija, gdje su efikasne institucije esencijalne, ali gdje institucionalna rigidnost može biti pogubna. Dijalog između Halduna i Webera podsjeća nas da društvena teorija nije ograničena vremenskim ili kulturnim okvirima. Njihovi uvidi, nastali u toliko različitim kontekstima, pokazuju izvanvremensku važnost pitanja o odnosu između slobode i organizacije, između kreativnosti i strukture, između ljudske agencije i institucionalne determinacije. Upravo u ovom dijalogu leži trajna vrijednost sociološke misli – sposobnost da prepozna univerzalne obrasce u historijskoj specifičnosti.

7. UMJESTO ZAKLJUČKA: TRAJNA RELEVANTNOST HALDUNOVE MISLI

Kroz dijalog između Ibn Haldunove misli i klasičnih socioloških teorija, ovaj rad je pokazao kako je *Al-Muqaddima* mnogo više od historijskog arhivskog dokumenta – ona predstavlja živu teorijsku baštinu koja i danas proizvodi produktivne uvide za razumijevanje društvene stvarnosti. Iako je djelo nastalo u 14. stoljeću, Ibn Haldunove ideje o dinamičkoj vezi između kulture, znanja i političke moći i dalje imaju veliki uticaj na savremene sociološke i političke teorije. Stoga sintagma i naslova ovog rada „sociologija prije sociologije“ nije puka retorička figura već potpuno opravdana teza koja se kroz istraživanje pokazala kao plodonosna i teorijski utemeljena. „Haldun je govorio da ova nauka ima svoj vlastiti posebni predmet – a to je ljudska civilizacija i društvena organizacija“ (Soyer i Gilbert 2012: 15). Ovaj rad je demonstrirao kako Ibn Haldun u svom djelu *Al-Muqaddima* nije samo historijski prethodnik moderne sociologije, već i njen savremeni sagovornik čije koncepte možemo dovesti u dijalog sa klasičnom sociološkom tradicijom. Komparativna analiza Haldunovih koncepta

sa teorijama Durkheima, Marxa i Webera otkrila je ne samo zanimljive paralele već i duboke strukturalne sličnosti u načinu na koji ovi mislioci pristupaju fenomenima moći, kohezije i društvene promjene. Kao što je to primijetio Syed Farid Alatas (2014: 215) u svojoj studiji o primjeni Haldunovih ideja, „Haldunova teorija civilizacijskih ciklusa nudi okvir za razumijevanje društvenih procesa koji je podjednako relevantan za srednjovjekovni Magreb i za savremeni globalizirani svijet“. Jedan od ključnih nalaza ovog istraživanja jeste shvatanje da se društvena kohezija ne može svesti na jedinstveni mehanizam ili faktor. Haldunova *asabijja*, Durkheimova solidarnost, Marxova klasna svijest i Weberova racionalizacija predstavljaju različite, ali međusobno povezane dimenzije onoga što društva čini funkcionalnim – i onoga što ih vodi u krizu. Haldun je posebno vrijedan upravo zato što njegov koncept *asabijje* obuhvata i emocionalnu i političku dimenziju društvene povezanosti, podsjećajući nas da „snaga kolektivnog duha nije samo sentimentalna već i strategijska snaga koja omogućava političku akciju“ (Haldun 2007: 156). Ovo multidimenzionalno shvatanje kohezije posebno je važno u savremenom kontekstu gdje se tradicionalni oblici solidarnosti transformiraju pod uticajem globalizacije i digitalnih tehnologija. Savremena društva suočavaju se s izazovima koji odjekuju Haldunovim analizama propasti civilizacija. Kao što je on opisivao kako „prekomjerno oporezivanje i korupcija vode eroziji društvenog tkiva“ (Haldun 2007: 289), tako danas vidimo kako ekonomske nejednakosti i gubitak povjerenja u institucije ugrožavaju društveni kapital. Durkheimovo upozorenje o anomiji dobija novu dimenziju u društvima koja doživljavaju ubrzane promjene vrijednosti i normi, dok Weberov *željezni kavez birokratije* postaje sve evidentniji u globaliziranim sistemima upravljanja. Marxova analiza klasnih antagonizama, s druge strane, pruža okvir za razumijevanje rastućih socijalnih napetosti u vrijeme neoliberalnog kapitalizma. Posebno plodno područje za buduća istraživanja nalazi se u mogućnosti integracije Haldunovog cikličkog modela sa modernim teorijama društvene promjene. Za razliku od linearnih shvatanja progressa, Haldunova vizija historije kao ciklusa uspona i padova nudi realističniji okvir za razumijevanje naizgled iracionalnih društvenih procesa. Kao što je to primijetio Ernest Gellner (1981: 134), „Haldunov model omogućava nam da shvatimo zašto se društveni razvoj ne odvija linearno, već kroz fraktalne obrasce ponavljanja i transformacije“. Ovo je posebno važno u eri globalnih kriza kada se čini da se historijske forme nejednakosti, korupcije i institucionalne rigidnosti ponavljaju u novim kontekstima. Značaj Ibn Halduna za savremenu sociologiju ne leži samo u njegovoj historijskoj važnosti kao preteče discipline, već i u njegovoj sposobnosti da inspirira nove teorijske sinteze. „On je najveći svih vremena i njegovo je djelo

naravno najveće djelo te vrste ikada napravljeno od strane bilo kojeg mislioca u bilo koje vrijeme“ (Shahidipak 2020: 154). Njegov rad podsjeća nas da su pitanja koja su mučila društvene mislioce u 14. stoljeću – pitanja pravde, moći, solidarnosti i društvenog raspada – i dalje centralna za sociološku refleksiju. Možda je najvažnija pouka koju Haldun nudi savremenom društvu upravo njegovo shvatanje da nijedna civilizacija nije vječna, ali da svaki pad sadrži i sjeme obnove. U vrijeme kada se čini da su globalni izazovi preveliki, Haldunov optimizam ljudske sposobnosti za rekonstrukciju društvenog poretka nije samo historijska zanimljivost – već esencijalni izvor nadahnuća za one koji vjeruju da društvena promjena nije samo moguća, već i neizbježna.

LITERATURA:

1. Alatas, Syed Farid (2014), *Applying Ibn Khaldun: The Recovery of a Lost Tradition in Sociology*, Routledge, London
2. Durkheim, Emile (2007), *Društvo je čoveku bog*, Filozofski fakultet – Institut za sociološka istraživanja, Beograd
3. Durkheim, Emile (1972), *O podeli društvenog rada*, Prosveta, Beograd
4. Durkheim, Emil (2014), *Pravila sociološke metode* Jesenski i Turk – Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb
5. Durkheim, Emil (1997), *Samoubistvo*, BIGZ, Beograd
6. Gellner, Ernest (1981), *Muslim Society*, Cambridge University Press, Cambridge
7. Ibn Haldun (2007) *Al-Muqaddima*, El-Kalem, Sarajevo
8. Karić, Enes (2008), *Ibn Haldun: Uvod u čitanje Al-Muqaddime*, El-Kalem, Sarajevo
9. Lawrence, Bruce B. (1984), *Ibn Khaldun and Islamic Ideology*, Brill, Leiden
10. Mahdi, Muhsin (1957), *Ibn Khaldun's Philosophy of History*, University of Chicago Press, Chicago
11. Marx, Karl (1978), *Kapital*, Prosveta, Beograd
12. Marx, Karl, Friedrich Engels (1977), *Manifest komunističke partije*, Prva književna komuna, Mostar
13. Putnam, Robert D. (2000), *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, Simon & Schuster, New York

14. Ritzer, George (1997), *Suvremena sociologijska teorija*, Nakladni zavod Globus, Zagreb
15. Shahidipak, Mohammareza (2020), "Ibn Khaldun as a paradigm for the past and future of sociology and humanity", *Sociology International Journal*, 4(5), 153–159.
16. Soyer, Mehmet, Paul Gilbert (2012), "Debating the Origins of Sociology: Ibn Khaldun as a Founding Father of Sociology", *International Journal of Sociological Research*, 54(1-2), 13–30.
17. Toynbee, Arnold J. (1934), *A Study of History, Vol. III*, Oxford University Press, Oxford
18. Veber, Maks (1976), *Privreda i društvo*, Prosveta, Beograd
19. Veber, Maks (1968), *Protestantska etika i duh kapitalizma*, Veselin Masleša, Sarajevo

SOCIOLOGY BEFORE SOCIOLOGY: A COMPARATIVE ANALYSIS OF IBN KHALDUN'S CONCEPTS AND CLASSICAL SOCIOLOGICAL THOUGHT

Summary:

This paper examines Ibn Khaldun's thought as a pre-sociological foundation and analyzes its multifaceted significance for the development of both classical and contemporary sociology. The main premise is that Ibn Khaldun's masterpiece *Al-Muqaddimah* should not be regarded merely as a historical or philosophical text, but as a theoretical framework that anticipates key sociological concepts, methods, and questions. Special attention is given to his concept of *asabiyyah* – social cohesion, solidarity, and the strength of collective action – which serves as a central element for understanding the dynamics of social change. By comparing Ibn Khaldun's ideas with Durkheim's theory of mechanical and organic solidarity, Marx's dialectic of class struggle, and Weber's notion of rationalization and the "iron cage", the paper highlights the profound anticipatory dimensions of his thought. His methodological innovation, empirical orientation, and systemic view of society position him among the pioneers of social sciences. Beyond its historical relevance, Ibn Khaldun's theory provides valuable insights for interpreting modern social crises, inequalities, and processes of disintegration, thereby reaffirming its universal, timeless, and interdisciplinary significance.

Keywords: Ibn Khaldun; *Al-Muqaddimah*; sociological thought; *asabiyyah*; solidarity; class conflict; rationalization; social cohesion

Adresa autorice
Author's address

Emina Aličković
Univerzitet u Sarajevu
Fakultet političkih nauka
alickovicemina56@gmail.com

